

BİR DEĞİŞİM SÜRECİ BAĞLAMINDA TÜRK TARİHYAZIMI VE III. TÜRK TARİH KONGRESİ

Can Tankut ESMEN*

Öz

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığını yürüttüğü ve yazına Millî Şef dönemi olarak geçen devir, Türk siyasi tarihinde olduğu kadar Türk tarih yazıcılığında da özel bir yere sahiptir. Atatürk döneminden miras kalan Türk Tarih Tezi'nin, dönüşüme uğrayarak gelecek yıllarda hâkim paradigma haline gelen Türk-İslam sentezine evrildiği süreçte, bu dönem oldukça önemli bir kavşak noktası olmuştur. Tek parti yıllarının tamamında, siyaset tarih ilişkisi bağlamında düzenlenen tarih kongrelerinin öncü rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, III. Türk Tarih Kongresi de; Atatürk döneminden İnönü dönemine geçişi anlamlandırmak adına dikkate alınması gereken bir araştırma nesnesidir. Öyle ki, bu kongrede Türk tarihçiliğinin yukarıda işaret edilen biçimde bir değişimin ilk izlekleri bulunmaktadır. Söz konusu çalışma, seyrinde her ne kadar betimleyici bir dil hâkim olsa da söz konusu tarih kongresinin bu minvaldeki önemini altını çizmeyi amaçlamaktadır. Böylesi bir çalışmaya girişmede, konunun yazında benzer biçimde ele alınmamış olması da bir diğer gerektir. Kongre, yayınlanan tutanaklar ve gazete haberleri merkeze alınarak incelenmiştir. Kongrenin seyri ve başlıca tartışmalar ortaya konmuştur. Kongrenin, 1932'deki Birinci ve 1937'deki İkinci Kongrelere kıyasla önemli bir kopuşu/dönüşümü simgelemesi itibarıyla Türk Tarih Tezi ve ortaya koyduğu tarih paradigması sonrası akademik tarihçiliğinin ilk büyük tarih kongresi olarak ifade edilmesi, çalışmanın ulaştığı en önemli neticedir.

Anahtar Kelimeler: İnönü Dönemi, III. Türk Tarih Kongresi, Tarihyazımı.

TURKISH HISTORIOGRAPHY IN THE CONTEXT OF A PROCESS OF CHANGE AND III. TURKISH HISTORY CONGRESS

Abstract

The period in which İsmet İnönü was president and known as the National Chief period in the literature has a special place in Turkish historiography as well as in Turkish political history. This period was a very important junction point in the process where the Turkish history thesis inherited from the Atatürk period transformed into the Turkish-Islamic synthesis that became the dominant paradigm in the coming years. It is possible to say that throughout the single-party years, history congresses held in the context of the relationship between politics and history played a leading role. In this context, III. Turkish History Congress also; It is a research

* Dr. Arş. Gör., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cantankutesmen@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1884-1276>

object that should be taken into account to make sense of the transition from the Atatürk period to the İnönü period. So much so that, in this Congress, there are the first traces of a change in Turkish historiography as mentioned above. The study in question aims to underline the importance of the History Congress in this regard, even though descriptive language dominates its course. Another reason for undertaking such a study is that the subject has not been addressed similarly in the literature. The congress was examined by focusing on published minutes and newspaper news. The course of the congress and the main discussions are presented. The most important conclusion of the study is that the congress is the first major history congress of academic historiography after the Turkish History Thesis and the history paradigm it put forward, as it symbolizes a significant break/transformation compared to the First Congress in 1932 and the Second Congress in 1937.

Keywords: İnönü Age, III. Turkish History Congress, Historiography.

Giriş

Millî mücadele sonrasında inşa edilen genç ve dinamik cumhuriyetin öncelikli hedeflerinden bir tanesi millî-devlet kimliğini yaratmaktı. Bu bağlamda, toplumda millî bilincin güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Her ne kadar Balkan Savaşları'nı takip eden süreçte millî bir uyanış gerçekleşmişse de (Taştan, 2017, s. 210); Yakup Kadri'nin ilk baskısı 1932 yılında yayımlanan *Yaban*'ı, dönem toplumu adına daha alınacak çok yol olduğunu ortaya koymaktaydı (Karaosmanoğlu, 2004). Tarih söz konusu ihtiyacı karşılamanın akla gelen ve tercih edilen ilk aracı olmuştu (Akbaşrak, 2021, s. 10). Cumhuriyetin kurucu kadrolarının bu minvalde giriştiği en önemli işlerden bir tanesi de; uluslaşmanın yanında kuruluş felsefesini temellendirme maksadı taşıyan bir tarih tezinin ortaya atılması olmuştur (Esmen, 2021, s. 100). Tarihçiler arasında Türk tarih tezi adıyla tanınan bu projede, başlangıcından günümüze bir Türk tarihi kaleme almak, orta öğretim ve liselerde okutulan ders kitapları yayınlamak ve düzenlenen kongreler vasıtasıyla tezin temel argümanlarının uluslararası camiada tanınmasını sağlamak gibi hedefler belirlenmişti. Bunun dışında, yurtdışında tartışılmakta olan ve Türkleri medeniyet cetvelinde alt sıralarda konumlandıran (yahut Anadolu toprakları üzerinde olası birtakım taleplere mahal verecek) tezlere karşı cevaplar üretmek; genç cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu vatandaş kalıbını tarih vasıtasıyla yaratmak; sosyal hayatı yeniden şekillendirmeye dönük inkılapların halk nezdinde benimsenmesini kolaylaştırmak bu tezin diğer önemli amaçlarını oluşturmuştu.¹

Türk tarih tezi bağlamında yapılan işlere ve ortaya koyulan eserlere bakıldığında; bunların ilkinin Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu ve ortaya koyduğu eserler olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, Türk Ocakları

¹ Türk tarih tezi pek çok bilim insanı tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmış ve hatta ağır eleştirilerin odağına yerleştirilmiştir. Bu minvaldeki çalışmalara bakıldığında: Mustafa Oral'ın *Türkiye'de Romantik Tarihçilik 1910-1940*, Büşra Ersanlı'nın *İktidar ve Tarih* ve Etienne Copeaux'nun, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* başlıklı eserleri başlıca metinler olarak akla gelmektedir.

bünyesinde faaliyet gösteren Türk Tarih Heyeti'nin, Ocakların lağvedilmesinden sonra, 12 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla müstakil bir kurum olması ve sonrasında bu yapının Türk Tarih Kurumu'na dönüştüğü bilinmektedir (İnan, 2014, s. 268). Türk Tarih Tezi'nin de ilk kez bu cemiyetin öncülü olarak kabul edilen Türk Ocakları bünyesindeki Tarih Heyeti tarafından düzenlenen ve 27-28 Nisan 1930 tarihlerinde gerçekleşen Türk Ocakları Kongresi'nde dile getirildiği de eklenmelidir (Oral, 2015, ss. 50-51). Neticede Tarih Kurumu çatısı altında; *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli eser kaleme alınmış², dört ciltlik Tarih ders kitapları liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Ayrıca *Belleten* adı verilen ve günümüzde de yayın hayatına devam eden akademik bir dergi neşredilmeye başlanmıştır. Bu yayın ve tedrisat faaliyeti devam ederken, birincisi 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara'da ve ikincisi 20-25 Eylül 1935 tarihinde İstanbul'da olmak üzere iki büyük kongre toplanmıştır. İlk kongrede Türk Tarihinin Ana Hatları başlıklı eser üzerinden Türk Tarih Tezi ortaya koyulurken, ikinci kongrede teze uluslararası bir boyut kazandırılmış, bilhassa yurtdışından davet edilen katılımcıların tezi bir anlamda tasdik etmeleri sağlanmıştır. Söz konusu dönem zarfında hayat bulan eserler ile birlikte öne çıkan aktörlerin en önemlisi ise akademik kimliğiyle Dr. Afet İnan'ın kendisidir. Mustafa Kemal'in manevi kızı da olan Afet Hanım, akademik hayatını, bilhassa İsviçre'de Eugene Pittard yönetiminde 1935 yılında hazırladığı doktora çalışması ve sonrasında Türk tarih tezine hasretmiştir (Toprak, 2015, s. 106). Afet Hanım'ın akademik yaşamına kuş bakışı bir noktadan getirildiğinde, adeta Türk Tarih Tezi ekseninde/tarih tezi için eğitim aldığı ve hayatı boyunca Türk tarih tezini savunduğu görülebilecektir.³

Türk tarih tezinin karşılaştığı en büyük kırılma anı ise banisi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile gerçekleşmiştir. Bu vefat, tarih tezinin ülkedeki en büyük destekçilerinden birisini kaybetmesine neden olmuştur. Atatürk'ün halefi Millî Şef İsmet İnönü, "Atatürk'ten yadigar kalan" tarih tezinin sürdürülmesine katkı sağlasa da arka planda değişmekte olan siyasi atmosfer vesilesiyle yeni görüşler, Türk tarihçiliğini dönüştürmeye başlamıştır. Bu süreç, 1950'li yılların henüz başında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı devretmesi ve dolayısıyla tek partili hayatın son bulmasına kadar sürmüştür. Bu yıllarda Türk-İslam sentezi bağlamındaki tarih pratiğinin güçlenip egemen duruma gelmesine değin çok sesli bir dönem yaşamıştır (Esmen, 2016, s. 118).

Türk tarihçiliğinin 40'lı yıllarda yaşadığı bu çok sesliliğin başlıca nedeni, devam etmekte olan ikinci dünya savaşı esnasında, İnönü'nün uygulamaya çalıştığı denge politikasıdır. Türkiye'de tarih ile siyaset arasında

² Söz konusu eser, tarih tezinin belkemiğini oluşturmaktadır. Çalışma, Türk tarih tezinin ilk defa tartışmaya açıldığı bir kitap hüviyetindedir. Bir komisyonca kaleme alınan eser, 1931 yılında 100 adet olarak bastırılıp alanında yeterliliğe sahip kişilere değerlendirmeleri amacıyla gönderilmiştir. (Eyice, 1968, s. 514).

³ Bu durumun en açık göstergelerinden bir tanesi de Afet İnan'ın 1971 gibi oldukça geç bir tarihte, Türk Tarih Kurumu'nun 40. kuruluş yılı münasebetiyle verdiği ve Belleten tarafından da neşredilen konferans metnidir. İnan, yazının çerçevesini Atatürk dönemi olarak belirlemiş ve Tarih kurumunun kuruluşundaki önemli hadiseler ile birinci ve ikinci tarih kongrelerinden bahsetmeyi yeterli görmüştür. (İnan, 1971, ss. 519-529).

bilhassa siyasetin kendi söylemini üretmesi ve bunların halka benimsetilmesinde tarihin araç olarak kullanılmasına dayanan bir ilişki söz konusudur. Bununla birlikte, tarihçilerin ekseriyetinin siyasi bir duruşa sahip olmaları ve yazdıklarının da bu duruştan azade olmayışı, yukarıda bahsedilen ilişkiyi perçinlemektedir. Bu minvalde, 40'lı yılların tarihçilerinin de bir nesil önceki tarihçilere benzer biçimde dünya görüşleri ve siyasi düşünceleri ekseninde tarihçilik yapmaktan kaçamamış olduğu söylenebilir. Her ne kadar Millî Şef döneminin ilk yıllarında siyasi ortam farklı düşüncelerin seslendirilmesine imkân tanısa da, benimsenen denge politikası nedeniyle, her daim belli bir düşüncenin iktidar nezdinde öne çıktığı görülmektedir. Gelecek satırlarda ele alınmakta olan III. Türk Tarih Kongresi⁴, bu bağlamda düşünülmalıdır.

1. BİR VAKA OLARAK III. TÜRK TARİH KONGRESİ

Türk tarihçiliğinin Millî Şef iktidarındaki yılları, akademik boyutta önemli gelişmelerin yaşandığı ve bir önceki on yılın tam zamanlı politikacı yarı zamanlı tarihçilerine kıyasla daha nitelikli tarihçilerin yetiştiği bir dönem olarak ifade edilebilir. Bu yıllarda yeni yetişen tarihçiler kadar, İnönü'nün dargınları kendi etrafında yeniden bir araya getirme düşüncesi bağlamında, Birinci Tarih Kongresi'nde resmî anlatı ile ters düşen Zeki Velidi'nin ülkeye/üniversiteye dönüşü⁵ ve Fuad Köprülü'nün de hem ilmi hem de siyasi etkinliğinin artması etkili olmuştur. Bu tarihçilere bakıldığında, Köprülü ve mebusluk yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Şemsettin Günaltay hariç tutulursa politikacı-tarihçi hüviyetindeki isimlerin bir önceki on yıla göre daha az olduğu da ortadadır. Bu neslin, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni de kurmuş olan bir önceki neslin aksine, Millî Mücadele'de fiili olarak bulunmamış ve eğitimlerinin önemli bir kısmını Türk Tarih Tezi'nin hâkim olduğu yıllarda geçirmiş isimler olduklarını söylemek mümkündür. Söz konusu tarihçiler arasında; Ömer Lûtfi Barkan, Tayyip Gökbilgin, Halil İnalçık, Osman Turan ve Mükrimin Halil Yinanç gibi isimler ilk akla gelenler olarak sayılabilir. Türk tarihçiliğindeki bu yeni nesil, ki hemen hepsi incelenmekte olan Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin de katılımcısı durumundadır. Bu isimler dönemin siyasi ortamının sunduğu kuluçka ortamından yararlanarak Türk Tarih Tezi'nden beslenmekle beraber, gelecek on yıllarda değişecek siyasi konjonktürün de etkisiyle onu devre dışı bırakan isimler olacaktır (Esmen, 2016, ss. 118-119).

⁴ III. Türk Tarih Kongresi, Türkiye'de tarihyazımı alanında çalışan ve eserleri kilometre taşı olarak kabul edilebilecek isimlerce fazla önem verilmeyen bir meseledir. Buna göre; konuya gerek Kemalist tarihyazımı, gerek milliyetçi Türk tarihçiliği, gerekse de resmî tarih açısından bakmış olsun, yazarlar umumiyetle I. ve II. Türk Tarih Kongrelerine odaklanmayı tercih etmektedir. Bu durumun bir diğer nedeni ise kurucu felsefenin tarih bakış açısını Atatürk dönemi ile sınırlandırarak ele alma gayreti olabilir. Öyle ki her üç isim de çalışmalarında III. Türk Tarih Kongresine yer vermezken, Oral ve Ersanlı eserlerini sırasıyla 1940 ve 1937 tarihleri ile kronolojik olarak sınırlamalarına yaslanabilecekken, 1913-1993 gibi uzun bir aralığı incelemiş olan Copeaux'un söz konusu kongredeki havayı çalışmasına taşıması bir eksikliklerdir. Söz konusu eserler için bk. (Oral, 2006; Ersanlı, 2013; Copeaux, 2006).

⁵ Eylül 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Türk Tarihi Profesörü olarak atanmış ve görevine başlamıştır (İnalçık ve Yediyıldız, 2002, s. 125).

Kongrenin gerçekleştiği 40'lı yıllar, Türk tarihçiliğinde olduğu kadar, sağrısında koştuğu Türk siyasi hayatında da çeşitli kaynamaların ve değişimlerin yaşanmakta olduğu bir süreçtir. Dolayısıyla, kongre müstakil olarak ele alınmadan evvel bu süreç hakkında bilgi vermek elzemdir. Bu noktada şu tespitle başlamak yanlış olmaz. Türk siyasi tarihindeki gelişmelerin iz düşümü her daim Türk tarihyazıcılığının üzerinde etkisini göstermiştir. Bilindiği üzere Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen inkılaplar da tarihyazımına doğrudan etki etmiş ve öyle ki tarihçilik mesleğinin kendisi de bu değişimden kaçamamıştır. Buna ilaveten, Türkiye, 1950 senesinde tek partili hayatın nihai olarak son bulmasıyla başlayan ve Demokrat Parti iktidarının on yıl boyunca direksiyonunda olduğu bir dengelenme dönemi de yaşamıştır. Bu süreç, Türk milli kimliğinin Türk-İslamcı bir çizgiye kaydığı ve Türkiye'nin çok kutuplu uluslararası konjonktürde, NATO gibi bazı ortaklarla hareket etme zorunluluğu içine girmesiyle sürmüştür (Esmen, 2021, s. 123; Akıncı, 2013, ss. 8-9). Süreç nihayete ererken, tarihyazımı da Türk-İslamcı bir pratik eksenine yerleşmiş; bilhassa Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliğine verilen önem bu devrede artmaya başlamıştır. Tarihyazımındaki bu yönelim, Türk-İslam sentezi formunu alıp, 1980 darbesi sonrası dönemde nüfuzunun zirvesine ulaşmaya dek güçlenerek yoluna devam etmiştir (Akıncı, 2013, s. 15).

İnönü'lü yıllar ise kendine özgü yanları olmakla birlikte daha çok Atatürk ve çok partili hayat devreleri arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilebilir. Bu dönem sathında elbette ki II. Dünya Savaşı gibi büyük ve elim bir hadisenin tüm siyasi gelişmelerin seyrine etki etmiş olduğunu unutmamak gerekir. Bununla birlikte, dönem siyaseti, ekseriyetle ufukta görünen çok partili hayat ve değişmesi kesin görünen uluslararası konjonktüre göre pozisyonların ayarlandığı bir devredir. Tüm bu keşmekeş içerisinde Türk tarihçileri de devlet erkiyle kimi zaman iyi kimi zaman kötü tarih üretmeye devam etmişlerdir. Tarih tezine gösterilen ilginin sözde kalması ve hümanizm akımı ekseninde Yunan ve Roma klasiklerini tercümeyle dayanan girişimlerin cılız kalması neticesinde; siyasetin tarihçiliği domine edemediği gri alanlarda yeni ve bilimsel olma iddiasında farklı bir tarihçilik doğmuştur. Bu tarihçilik kendisini kimi zaman Annales ekolünden beslenmeye teşne Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık gibi isimlerde (Sönmez, 2008, s. 131), kimi zaman ise Batılı müsteşriklerin dengi denebilecek bir çalışma yekûnuyla şarkiyatçı tarih bakışına Türkiye'den katkı sunan Zeki Velidi Togan gibi isimlerde kendisini göstermiştir (Baykara vd., 1989, s. 36). Bu isimlere ek olarak, İstanbul ve Ankara'daki üniversiteler çevresinde yetişmekte olan, doktora yapmış, yurt dışında ilmi faaliyetlerde bulunmuş genç araştırmacıların (isimleri ve kongredeki rolleri ilerde zikredilmektedir) çalışmaları da; siyasetin tarihyazımını sokması muhtemel cendereden etkilenmeden ortaya konabilmiştir.

Çalışmanın esas konusu olan üçüncü tarih kongresine dönüldüğünde ve bir vaka olarak seyrine bakıldığında, birinci ve ikinci kongrelerde olduğu gibi,

bu kongrenin de basın üzerinden takip edilmesi mümkün olmuştur. Bu meyanda, Cumhuriyet gazetesi, kongreyi açılış günü olan 15 Kasım 1943 tarihli sayısında ilk sayfadan halka duyurmuştur: “Üçüncü Türk Tarih Kongresi Millî Şef Reisicumhur İnönü’nün yüksek huzurları altında 15/11/1943 pazartesi günü saat 10:30 da Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi’nde toplanacaktır. Kongreye davetli olanlar kâmilten Ankara’ya gelmiş bulunuyorlar. Kongreye Türk tarihinin muhtelif mevzularından 85 tebliğ yapılacaktır. Kongre 20/11/1943 cumartesiye kadar devam edecektir. Kongre 3 seksiyona ayrılmıştır. Birinci seksiyonda Prehistovuardan Ortaçağa kadar, ikinci seksiyonda Ortaçağ’dan yeniçağa kadar üçüncü seksiyonda ise yeniçağa ait olan tebliğler okunacaktır. Kongre, bundan başka umumi heyet halinde de içtimalar yapacaktır. Bu münasebetle Türk Tarih Kurumunun çalışmalarını gösteren bir sergi de hazırlanmıştır.” (“Tarih Kongresi Milli Şefin Huzur ile Bugün Ankara’da Toplanıyor”, 1943). Gazetenin aynı nüshasında, dönemin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Profesörlerinden sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun kongreyi ele alan bir makalesi de yayınlanır. Yazısında kongreyi, Türkiye’nin devam eden cihan harbinde tarafsız kalmasının bir nimeti olarak değerlendiren Fındıkoğlu, tebliğlerden beklentilerini ise şu şekilde özetler:

“Üçüncü Türk tarih kongresi, muhtelif tarih görüşlerinin siyasi bir mana aldığı, gerçekleşmek için ordulara vazife yüklediği, bu vazifelerin en gergin bir savaş ruhu ile takip edildiği bir devre düşüyor. Steplerde ve dağlarda çarpışan insan kabilelerine telkin edilen ideolojide, geriye ve ileriye doğru uzanan bir tarih telakkisi de gizlidir. Politikacılara, politikacıları fikirleriyle besleyen tarih ve bilhassa jeopolitik mensuplarına şuurlu olarak, asker kabilelerine yarı şuurlu bir surette hükmeden bu telakkileri, ilmin eleğinden geçirmek lüzumsuz olduğu kadar faydasızdır da. Yapılacak iş bu çarpışan tarih görüşlerini, yanlış ve çarpık taraflarıyla bir hadise olarak ele almak, gerek Avrupa çizmesinde, gerek Rusya bozkırlarında gerek Uzakdoğu’nun okyanuslarında çarpışan insan kütlelerinin anlayış tarzlarını kavramaktır. Tarih kongresine verilen raporlar arasında bu neviden siyasi tarih felsefesi ile ilişkili olanları var mıdır? Bunu hafta içindeki kongreye ait haberlerden anlayacağız.” (“Tarih Kongresi Milli Şefin Huzur ile Bugün Ankara’da Toplanıyor”, 1943). Buna mukabil, kongrede kendisi de bir sunum yapmış ve tam da gazetede yazısında işaret ettiği üzere, *Türk İktisadi Tefekkür Tarihi ve Mehmet Şerif* başlıklı tebliğini sunmuştur.

15 Kasım’da gerçekleştirilen açılış oturumları, bir sonraki gün yayımlanan gazetede geniş yer bulmuştur. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı ve Millî Eğitim Bakanı’nın katılım sağlamaları bunda başlıca etkidir. 16 Kasım 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesi; kongreyi manşetine taşımıştır. Haber, tarih kongresi dün Ankara’da toplandı, Millî Şef’in huzurları ile Büyük Atatürk’ün aziz hatırası anıldı ve Maarif Vekili çok olgun ilmi bir hitabede bulundu şeklinde ifade edilmiştir. Burada daha sonra üzerinde duracağımız açılış konuşmaları birer cümle ile özetlenirken sadece, Maarif Vekili Hasan

Ali Yücel'in konuşmasının tam metni yayımlanmıştır. Haber, "TTK tarafından düzenlenen serginin açılışını, saat 13.00'te Cumhurbaşkanı İnönü yapmış ve açılış ardından Fakülte binasından ayrılmıştır. Tebliğler saat 15.00 itibarıyla okunmaya başlanmıştır." ifadeleriyle sonlandırılmıştır ("Hasan Ali Yücel diyor ki", 1943). Basına da yansıyan bu durum, ilk iki kongreye kıyasla yaşanan bir değişimi de gözler önüne sermektedir. Önceki kongrelere dönemin Cumhurbaşkanı olan Atatürk'ün bizzat katıldığı ve tebliğleri dinlediği bilinmektedir. Hatta düzenlenen İkinci Türk Tarih Kongresi'ne, Gazi'nin İstanbul'daki resmî ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı ev sahipliği yapmıştır. Buna karşın İnönü'nün, tarih kongresine kurumsal olarak sıcak baktığı fakat kongrenin muhteviyatı ile o nispette alakadar olmadığını söylemek yanlış olmaz.

Cumhuriyet gazetesi arşivine göz atıldığında; kongrenin kapanışa kadar yaşanan gelişmelerin her gün düzenli olarak ilk sayfada haberleştirildiği görülmektedir. Fakat bu haberlerin oldukça kısa ve yüzeysel metinler olduğu, kimi profesörlerin ve tebliğlerin isimle anılmasına karşın ortaya atılan tezler ile ilgili okuyucuya bilgi verilmediği görülmektedir. Tekrar ilk kongreye dönülecek olursa; tarih tezi ile ilgili neredeyse tüm önemli tebliğlerin gazetede yayımlandığı, toplantılar esnasında yaşanan tartışmaların geniş biçimde haberleştirildiği hatırlanmaya değerdir. Bilhassa, Afet Hanım ile Fuad Köprülü arasındaki tartışmalar ve Zeki Velidi ile Reşid Galip Bey arasında gerçekleşen polemik kongredeki heyecanına yakın biçimde gazete sayfalarına aksettirilmiştir ("İlk Milli Tarih Kongresi Dün Açıldı", 1932; "Tarih Kongresinde İkinci Gün", 1932).⁶ III. Türk Tarih Kongresi'nin sonuna gelindiğinde ise kapanış günü bir kez daha manşetten haber yapılmıştır. Bunun başlıca nedeni ise Cumhurbaşkanı İnönü'nün son oturuma katılarak bazı tebliğleri de dinlemesidir. Gazete ayrıca, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in yaptığı kısa kapanış konuşmasını sayfalarına aynen taşımıştır ("Tarih Kongresi Dağıldı", 1943). Denilebilir ki söz konusu üçüncü kongreye dair halkın okuyabildiği yegâne satırlar dönemin eğitim bakanı Hasan Ali'nin açılış ve kapanış konuşmalarıdır. Buna ek olarak kongreyi takip eden

⁶ Zeki Velidi ile Reşid Galip Beyler arasındaki tartışma Zeki Velidi'nin Darülfünun'daki görevinden istifa etmesi ve akabinde doktora çalışmasını tamamlamak için Viyana'ya gitmesi ile neticelenmiştir. Zeki Velidi'nin istifası basında konu edilmiştir ("Zeki Velidi Bey İstifa Etti", 1932). Kongrede gerçekleşen tartışmalardan sonra Cumhuriyet gazetesine konuşan Zeki Velidi; 8 Temmuz'da kürsüsünden istifa ettiğini, bundan sonra tarihçilik mesleği ile nerede hayatını kazanırsa orada olacağını, yeni tarih kitabındaki millî tezlere bir itirazı olmadığını söylemiştir. Zeki Velidi Bey aynı zamanda Sadri Maksudi'nin kendisi hakkındaki ithamları ve çarpıtmaları nedeniyle zor duruma düştüğünü eklemiştir. Buna mukabil Cumhuriyet gazetesi aynı sayıda Zeki Velidi'nin kongrede gerçekleştirdiği itirazların yer aldığı konuşmanın tamamına yer vermiştir ("Zeki Velidi Bey Geldi", 1932). Bir sonraki gün ise Darülfünun'dan yapılan açıklamada Zeki Velidi Bey'in istifa dilekçesinin işleme konulmadığı ve Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi tarafından tartışılacağı ilan edilmiştir. Aynı nüshada yer alan bir diğer haberde ise Reşid Galip Bey'in Zeki Velidi Bey'e cevaplarının bir sonraki gün yayınlanacak sayıda yer alacağı söylenmiştir ("Yarın: Reşid Galip Bey'in Zeki Bey'e Cevabı", 1932). Gerçekten de 20 Temmuz tarihli sayının 5. ve 6. sayfalarında ve 22 Temmuz tarihli sayının 6. sayfasında Reşid Galip Bey'in kongredeki cevapları aynen aktarılmıştır. Zeki Velidi'nin üniversiteden ayrılması ile ilgili nedenlerin Türk Tarih Tezi'ne muhalefetten bağımsız nedenleri olduğu yönünde tespitler de vardır. Bunların en önemlisi Zeki Velidi ile Sadri Maksudi arasındaki 1917-18 yıllarındaki bir husumete dayanan çekişmenin yer aldığı tezi gelmektedir (Oral, 2017, ss. 315-322).

dönemde yayınlanan ilk Belleten sayısında, kongrenin seyri hakkında hülasa malumat veren kısa bir yazı kaleme alınmıştır (İğdemir, 1944, ss. 1-4)

2. AÇILIŞ MESAJLARI

III. Türk Tarih Kongresi'ni bir tarihî vaka olarak takdim ettikten sonra muhteviyatına eğilmek ve içerisinde ne konuşulduğunu anlamak elzemdir. Zabıt ve tutanaklar üzerinden kongrenin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair ipuçlarını yakalamak mümkündür. Bunun için ilk önce açılış konuşmaları irdelenerek devlet erkinin vermek istediği siyasi mesajlar deşifre edilebilir. Bu çözümlenmeden sonra tebliğlerin içeriğinden akademik tartışmaların öznesi ya da öznelere bakarak bir çerçeve oluşturulabilir. Kongre açılış konuşmaları; dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemseddin Günaltay, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, İstanbul Üniversitesi adına Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamit Ongunsu, Ankara Üniversitesi adına Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanı Şevket Aziz Kansu ve Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Naci Dilmen tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tarih Kurumu başkanı Şemseddin Günaltay, Türk Tarih Tezi'ni merkeze alan konuşmasında, tezin ekseninde gerçekleştirilen çalışmaların, Türk milletini ve Türk tarihçilerini fikri kapitülasyonlardan kurtardığını söyleyerek söze başlamıştır (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 3). Onaylanmak ve çeşitli kaynak ve araştırma eserlerinden destek bulmak amacıyla yüzünü bulduğu her fırsatta Batı'ya dönen bir bakış açısına sahip olsa da Türk tarih tezine atfedilen bu "Batı'nın Türklere karşı ön yargı sahibi ve alçaltıcı tutumuna cevap verme refleksi bir vakiadır. Günaltay, yukarıda alıntılanan cümlesinde bu durumun altını bir kez daha çizmiştir. Henüz birkaç yıl önce Belleten'de yayımladığı *Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi* başlıklı hacimli yazısında, 30'lu yıllar boyunca yapılan çalışmaların bir hülasesini sunan ve başarısını ilan eden (Günaltay, 1938, ss. 337-365) Günaltay'ın; III. Türk Tarih Kongresi'nde de benzer fikirleri savunması olağandır. Bilhassa Türklüğün kökeni hakkında konuşurken; Tuna, Kızılırmak, Nil, Ganj ve Sarı Nehre yapılan göndermeler, tezin ana fikrine hala bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Günaltay, Selçuklu ve Osmanlı tarihinin de Türk tarihini oluşturan zincirin halkaları ve Türklerin övünç vesilesi şanlı dönemler olduğunu söylemiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. 2-3).

Kongrenin açılış konuşmalarından ikincisi dönemin Hasan Âli Yücel tarafından yapılmıştır. Yücel, konuşmasında Türk Tarih Tezi'nin mahiyeti ve önemi hakkında görüşlerini, tezin ilmi ciddiyetine ve Batılı ilim insanları tarafından da kabul görmesine atıf yaparak sunduktan sonra konuyu belli bir noktaya getirmiştir ki; konuşmasının devamında bu noktadan uzun süreli işleyip tarih tezinin geleceği ile bağdaştırmıştır: Millî birlik kavramı. Öyle ki, en eski zamanlarda mevcut olup günümüze erişen ve gelecek istikametinde yoluna devam eden millî birlik düşüncesinin canlılığını koruması, Türk Tarih Tezi'nin varlığını sürdürmesine bağlanmıştır. Yücel'in konuşmasındaki bir

diğer önemli nokta; “Biz tarih hakikatlerini yalnız işine gelenlerle görenlerden değiliz. Bir olay yeter delillerle karşımıza çıktığı zaman, istemediğimiz bir vasıfta olsa bile, onu da kabule ve ifadeye cüret edecek haldeyiz.” sözleriyle vurguladığı eleştiriye açık olma halidir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. 8-9). Bu durum kuşkusuz akla, I. Türk Tarih Kongresi’nde cereyan eden ve yukarıda detayları anlatılmış olan; neticesinde de Zeki Velidi’nin üniversiteden ve hatta ülkeden ayrılmasını beraberinde getiren Reşit Galip Bey ile girdiği polemik hatırlatmaktadır. Yücel’in eleştirilere açığız çıkışını yaptığı bu kongre esnasında Zeki Velidi Togan’da Türkiye’ye dönmüş ve üniversitedeki görevine başlamış vaziyettedir. Hatta Zeki Velidi Bey, kongrede *Reşidüddin’in Hayatı ve Eserleri* başlıklı bir tebliğ sunmuş ancak sonrasında bildiri metnini yayımlamamıştır. Bu durum eski kırgınlıkların tamir edildiği ve üzerine set çekildiği yönünde bir işaret olarak okunabilir. Benzer biçimde, ilk tarih kongresinde Afet Hanım ile bir münakaşa yaşayan ve fakat gerek kongrede gerek sonrasında bu konu özelinde suskunluğu ile eleştirilerini savunmaktan imtina eden bir görüntü çizen Fuat Köprülü de *Akdeniz Ticareti ve Türkler* başlıklı bir tebliğ ile III. Türk Tarih Kongresi’ne katılmış, ancak Zeki Velidi örneğinde olduğu gibi kuruma yayımlanmak üzere bir metin teslim etmemiştir (III Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. VI-VIII).

Kalan üç açılış mesajına bakıldığında, bunlardan ilki Hamit Ongunsu, ikincisi Şevket Aziz Kansu ve üçüncüsü İbrahim Necmi Dilmen’e aittir. Bu konuşmalar selamlama mahiyetinde gerçekleşmiş, Tarih Kurumu’nun çalışmalarından duyulan övünç paylaşıldıktan sonra gerçekleşecek kongreye gelecekteki çalışmalara dair iyi niyet ve temenniler iletilmiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 10-14). Açılış konuşmaları, gerek akademide gerekse siyasette kilit pozisyonlarda yer alan kişilerin görüşlerini yansıtmaları bağlamında önem taşımaktadır. Bu görüşlerde, yapılan işler bağlamında hayranlıkla hatırlanan 30’lar ve tüm aşırılıklarına karşın arkasında durulan bir Türk Tarih Tezi ile karşılaşmak mümkündür. Ancak söz konusu kongre, politikacı/tarihçi kimliğindeki isimlerin ülke sahinde sözlerini dinletebildikleri son toplantı olmuştur.

3. TEBLİĞLERDE NE SÖYLENDİ?

Türk Tarih Tezi’ne olan destek, Millî Şef dönemi tarihçiliği içinde her ne kadar düşüşte olsa da; 15-20 Kasım 1943 tarihinde gerçekleştirilen Üçüncü Tarih Kongresi’nin açılış konuşmalarından görüldüğü üzere düzenleme kurulunun temel söylemleri ona dayandırılmıştır. Şemseddin Günaltay’ın konuşmasında; Türk tarihinin, tarihin karanlık dönemlerinden itibaren başlayarak eski çağ medeniyetlerinin şekillendiği; Sarı Nehir’den Ganj’a Tuna’dan Nil’e kadar tüm coğrafyalarda Türk atlıların nal seslerinin duyulduğunu söylemesi bu durum örneklerinden biridir. Türk tarih tezinin coğrafya-üstü tutumunun bir yansıması olan bu sözcüklerin devamında ise, Günaltay; ezelden ebede uzanan Türk tarihini bir bütün olarak ele alma eksikliğini fark edenin, “şimşek dehasıyla, görüş ufuklarını örten kara

bulutları parçalayan Büyük Ata olduğunu” ifade etmiştir. Böylelikle, Türk tarih tezinin yaratıcısı olma payesi Atatürk’e verilmiştir. Tarih Kurumu Başkanı’nın söylevinde vurguladığı bir diğer husus; tarihin şartları içinde Türk geçmişlerini unutan kavimlere, bunu hatırlatma misyonunun Türk tarih tezince benimsendiği ve hayata geçirildiğidir. Elbette ki, bu yaklaşım, tezde, ilerleyen yıllarda çokça eleştirilen, abartılı yorumların kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte söz konusu konuşma metninde; tarih tezinin “Türklüğünü hatırlatma” vazifesi bir haksızlığı düzeltme çabası olarak kutsanmıştır. Günaltay, Batılı tarihçilerin Türklerin tarihteki rolünü bilinçli olarak düşürdüklerinden şikayet ederek, “asırlarca güçlenen bir önyargının sonucu olarak ortaya çıkan bu düşmanca görüşlerin neticesinde Türklere ait şan ve şeref dolu başarıların başka millet ve sımalara mal edilmesine karşı çıkıldığını” sözlerine eklemiştir. Bilindiği üzere Türk tarih tezinin ana iddialarından bir tanesi de Türklerin sarı ırka değil, kafa yapıları brekisefal ve beyaz ırka mensup insanlar olduğu yönündeki savdır. Günaltay kısa fakat özlü konuşmasında bu savı da konuşmacılara hatırlatmış ve Batılı alimlerin bir türlü itiraf etmek istemedikleri bu gerçekleri Türk tarih tezinin ortaya koyduğunun altını çizmiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, ss. 1-4).

Bu minvalde, kongrenin açılış oturumunda protokolün yaptığı diğer konuşmalarda da tarih tezine benzer vurgular yapılmıştır. Kongrenin temel söylemleri, teze yönelik atıflar ve göndermeler vasıtasıyla bu yönde şekillenmiştir. Kongrede sunulan tebliğler, 1948 yılında Tarih Kurumu’nca yayımlanmıştır. Bu esnada metne ilave edilen kongreyi düzenleyen Umum Heyet’in mesajında; ana kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınmış, ciddi ve usule uygun tebliğlerin yer bulmasından duyulan memnuniyet okuyucuya aktarılmıştır (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. XXX). Bu yaklaşımın bilhassa ilk kongrede Mehmet Fuad ve Zeki Velidi Beyler tarafından yöneltilen ve tarih tezini yöntem anlamında sorgulayan sert eleştirilerinden sonra; kongreyi düzenleyen Umum Heyet’in yönetime dair özellikle vurgu yapma ihtiyacı hissetmeleri biçiminde yorumlanabilir. Bilhassa Hasan Ali Yücel, yöntem meselesi üzerinde durmuş, hatta tezin dogmatizmden uzak ve tenkitçi bir bilim anlayışına sahip olmasını da buna bağlamıştır (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 9).

Kongrede sunulan 82 tebliğin 43’ünün arkeoloji ve prehistorya ile alakalı oluşu bir başka dikkate değer husustur. Bu yönüyle III. Tarih Kongresini aynı zamanda bir arkeoloji kongresi olarak da tanımlamak yanlış olmayacaktır. Fakat bahis konusu Eski Çağ tarihi ve arkeoloji disiplininin gelen tebliğlerin mahiyetine bakıldığında, bunların büyük çoğunluğunun tarih tezinin aşırıya kaçan yanlarını törpüleme gayreti içinde olan metinler olduğu söylenebilir. Nitekim kongrede Eski Çağ tarihi ile ilgili sunum yapan bildiri sahiplerinin büyük çoğunluğu tarih tezi ekseninde çalışmamaktadır. Bu noktada; Afet İnan’ın *Türk Tarih Kurumu’nun 1937’den 1943’e Kadar Arkeolojik Çalışmaları*, Hamit Koşay’ın *Alacahöyük Hafriyatının Son Safhası Üzerine*, Ahmet Cevat Emre’nin *Dil Davamızın Morfolojik İspatı Üzerine* ve

Eski Türk Yazısının Sümer Yazısı ile Menşeyi Birliği, Muzaffer Süleyman Şenyürek'in *Eski Anadolu Halkının Kraniyolojik Tetkiki* ve Bahadır Alkım'ın *Ön Asya Sanatında Hitit Kata Rölyeplerinin Hususiyeti* başlıklı tebliğleri tarih tezi ile alakalı olan yahut ona göndermede bulunan yegâne metinlerdir. Buna göre tarih tezinin, kongre tebliğlerinin tümü içindeki ağırlığı sadece %7,31'den ibarettir. Meseleye Eski Çağ tarihi ve arkeoloji sahasında sunulan tebliğler özelinde bakıldığında ise bu oranın %13,95 olduğu görülmektedir.

Tarihin alanına geri dönecek olursak, geriye kalan 39 tebliğin 21 tanesinin yeni güçlenmeye başlayan bir araştırma alanına işaret ettiği görülmektedir. Bu saha, Türk Tarih Tezi'nde oldukça ihmal edilen ve görmezden gelinen Selçuklu ve Osmanlı tarihidir.⁷ Söz konusu çalışmalar, kongrede gerçekleştirilen sunumların %25,61'ini meydana getirmektedir ki bu oran ilk iki kongreye kıyasla hayal dahi edilemeyecek bir seviyedir. Tayyip Gökbilgin, Osman Turan, Bekir Sıtkı Baykal, Cavit Baysun, Mükrimin Halil Yinanç, Halil İnalçık, Enver Ziya Karal, Ömer Lûtfi Barkan bahsi geçen tebliğleri veren isimler arasındadır. Kongrenin açılışında Prof. Dr. Hamit Ongunsu “dün henüz çırak olan ve bugün olgun birer tarihçi olarak bu kürsüden söz söyleyen gençler” ifadeleriyle bu isimlerden kıvançla bahsetmiştir (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 11). Mükrimin Halil Yinanç Anadolu Selçukluları, İsmail Hakkı Uzunçarşılı XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu'sunda toplumsal kurumlar, Cavid Baysun Reşit Paşa dönemi, Bekir Sıtkı Baykal Mithat Paşa, Halil İnalçık Kırım Hanlığının Osmanlı'ya ilhakı meselesi, Enver Ziya Karal Osmanlı'da nüfus sayımı ve Osman Turan Selçuklu vakfiyeleri ile ilgili tebliğler sunmuştur. Bu tebliğlerin benzerlerine gerek içerik bağlamında gerekse yöntem ve yaklaşım bağlamında ilk iki tarih kongresinde rastlamak mümkün değildir.

Bu noktada, söz konusu değişimin ilk ayağının Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliklerine yönelik ilginin olduğunu söylemek gerekmektedir. Atatürk döneminde, ikinci plana kaydırılan ve yansımalarının Tarih lise ders kitaplarının muhtevasında gözlenebilen bu durum (benzer şekilde *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda da 418 sayfalık metinde Osmanlı tarihi ve

⁷ Türk tarih tezinin ilk yıllarında Selçuklu ve bilhassa Osmanlı tarihçiliğinden uzak durulmasının sebebi; Hanedanın tasfiyesi ve Cumhuriyete geçiş ile doğrudan bağlantılıdır. Aynı süreçte milletleşme sürecini tamamlamaya çalışan ve milletin egemenliği temelinde bir Türk devleti kurmaya çalışan kurucu babalar, tarih tezinde şanlı bir Selçuklu ve Osmanlı portresi çizerek, gerçekleştirdikleri inkılapları halk nezdinde gereği tartışılır bir hale sokma riskini alamazlardı. Söz konusu durumun erken bir yansıması, Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 gibi erken bir tarihte Samsun'da öğretmenlere yaptığı konuşmada kendisini göstermektedir. Paşa burada; “Milletimiz derin bir maziye sahiptir. Milletimizin asarını düşünelim. Bu düşünce bizi altı-yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden çok, Selçuk Türklerine ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan büyük Türk devletlerine kavuşturur.” diyerek tarih tezi ekseninde Osmanlı'nın çok gerilerine bakılacağına işaretlerini vermiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1997, s. 204). Dönem tarihçiliğinde Osmanlı'nın az yer bulması kadar; Osmanlı öncesine ve bilhassa eski Türk tarihine fazlaca yer verilmesinin gözlerden kaçmaması gereken başka bir sebebi ise erken dönem anlatısı vasıtasıyla toplumu hedeflenen yere kanalize etmenin daha kolay oluşudur. En az hatırlanan dönemler, tarihçilere daha geniş kalem oynatma sahaları açmakta ve resmedilen tablo, Türklerin mazisini ifadeden ziyade bugünlerine yönelik mesajlar taşımaktadır (Esmen, 2021, s. 105). Bununla beraber, genç Türkiye Cumhuriyetinin yirminci yaşını takip eden günlerde başlayan III. Tarih Kongresinde artık bu durumun aşıldığı ve hatta Osmanlı ile alakalı tafsilatlı çalışmalara girişildiği de görülmektedir.

medeniyetine 24 sayfalık yer ayrılmıştır) genç nesil tarihçilerin yeni ilgi alanları birlikte değişime uğramıştır. İkinci olarak ise asıl değişim ilgi alanından ziyade; benimsenen yeni yöntemden ve kullanılan kaynak metinlerin çeşitlenmesinden sağlanmıştır. Tarih tezinin ilk yıllarında ortaya kaleme alınan metinlerin ekseri ikinci meşrutiyet döneminde yazılmış umumi tarihlerden ve Hammer, Lamartine gibi Batılı müellifler ile Osmanlı kroniklerinden yapılan nakillerden oluştuğu söylenebilir. Bu eserler, oldukça yüzeysel bir anlatıma sahiptir. Üçüncü Tarih Kongresindeki bildirilerde ilk örneklerini gördüğümüz çalışmalarda ise Osmanlı arşivi ve sair metinlerin ana kaynak olarak öne çıktığı görülmektedir. Misal zikretmek gerekirse; Yinanç'ın çalışması Anadolu Selçuklu kronikleri hakkında tafsilatlı bir inceleme sunarken, aynı zamanda dönem üzerine terminolojik açıklamalar da getirmektedir. Uzunçarşılı ise, tebliğinde yine Anadolu Selçukluları dönemini ele alırken, kroniklerden hareketle sosyal kurumların çalışma biçimine ve sosyal hayat ile düşünce dünyası üzerindeki tesirlerine değinmiştir. Sunduğu kaynakçaya göre, yazar Ayasofya, Ragıp Paşa, Fatih ve Paris Milli Kütüphanelerine kayıtlı çok sayıda yazma eserden istifade etmiştir. Baysun'un tebliği ise Cezayir'in Fransa tarafından işgali meselesi ile alakalı olup; çalışmada Başvekâlet Osmanlı Arşivi'nden çok sayıda vesika (bilhassa padişaha sunulan elçilik raporları) ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu çalışma, Osmanlıların, işgale karşı sessiz kaldıkları yönündeki yaygın kanaati yıkmaya yönelik bir tezi savunması itibarıyla, sorun odaklı bir yaklaşım sergilemesi yönünden tarih tezi eksenindeki çalışmalarından ayrılmaktadır. Yine benzer bir açılım ise Baykal tarafından gelirken, yazar tebliğinde, Mithat Paşa evraki ve onun döneminde *fevkalade mümessil* payesiyle Londra'ya gönderilen Odian Efendi'nin raporlarına dayanarak, söz konusu kişinin Paris ve Londra'da Osmanlı lehine kamuoyu oluşturma girişimlerini ortaya koymuştur. Baykal'ın çalışmasına başlarken zikrettiği "1876 yılının son günleri. Osmanlı İmparatorluğu'nu kökünden sarsacak derecede şiddetli bir fırtınanın arefesindeyiz." cümlesi ise sahip olduğu edebi üslubu konuşturmuştur (III. Türk Tarih Kongresi, 2010, s. 470). Bu üslubun, bugün dahi bir çalışmanın hakemi tarafından gayri ciddi yahut fazla edebi ve ilim dilinin dışında bulunma riski olduğunu da belirtmek gerekirse, genç tarih doktoru Bekir Sıtkı Bey'in cüretkârlığı daha iyi anlaşılacaktır. Son bir örnek vermek gerekirse, İnalçık da çalışmasında Kırım'ın Osmanlılara geçişini incelerken, dönem Osmanlı ve Kırım kroniklerini hem Topkapı Sarayı arşivinden hem de Petersburg ve Paris'teki yazmalardan iktibaslar yaparak kullanması ve Hammer ile Langlois'in metinlere eleştiriler getirerek karşılaştırmalı bir analize gitmesi yönüyle önem kazanmaktadır.

Kongrede sunulan diğer 18 tebliğde, yani tüm bildirilerin %23,17'sinde, Türk tarihinin geride kalan kısımları, yöntem sorunları ve Türk kültür tarihine dair bildiriler sunulmuş olup, böylece kongrede tematik zenginlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, tıp tarihinden halkbilime, bilim tarihinden hukuk tarihine, kültür tarihi ve hatta gündelik hayatın tarihine kadar çeşitli alanlarında dikkat çekici tebliğler yer almaktadır. Kongrede

gerçekleşen sunumlara bu açıdan bakıldığında ilk iki kongre ile üçüncü arasındaki farklar ve yaşanan dönüşüm daha açık biçimde görülmektedir.

Sonuç

III. Türk Tarih Kongresi'nin mahiyetine bütüncül bir bakış gerçekleştirildiğinde şu sonuçlara varmak yanlış olmayacaktır. Söz konusu tarih kongresi ile birlikte, Türk tarih tezi ile ilintili bildirilerin bütün sunumların %7,31'ini meydana getirmekle birlikte sahnede son kez yerini almıştır. Her ne kadar, eski çağ minvalinde gerçekleşen çalışmalar kongrenin %52,43'ünü oluşturmuş olsa da bu tebliğlerin kendi içinde %86,05'inin tarih tezinden arınmış çalışmalar olması, Türkiye'de Eski Çağ tarihçiliğinin gelişimi adına oldukça belirleyici olmuştur. Bilahare, kongrede Eski Çağ çalışmalarının sergilediği bu dominasyonun, tek parti yılları Türkiye'de eskiçağ tarihçiliği ve arkeoloji çalışmaları için bir altın çağ olarak nitelene imkânını tanımaktadır. Öyle ki, 10-14 Kasım 1948 tarihinde Ankara'da düzenlenen IV. Türk Tarih Kongresi de benzer bir tabloya sahip olmuş, burada dinleyicilere sunulan toplam 60 tebliğin 30'u Eski Çağ ve arkeoloji sahalarından gelmiştir. Ancak, söz konusu tebliğlerin ağırlık olarak Yunan ve Roma tarih/arkeolojisine dair olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türk tarihyazımı bağlamında, III. Tarih Kongresi ile gerçekleşen ikinci önemli açılım Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliklerinin yeniden, resmî tarihin bünyesine dâhil edilmesi hadisesidir. Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliğinin kaçınılmaz olarak Türk akademisinde yerini güçlendirmesi ile birlikte yukarıda adları zikredilmiş olan kimi önemli tarihçiler kendilerini göstermiş ve ilerleyen yıllarda anılan sahada birbirinden kıymetli eserler vermişlerdir. III. Tarih Kongresi yukarıda işaret edildiği üzere IV. kongrenin de gidişatını belirlemiş bu anlamda, söz konusu kongrede eski çağ tarihi çalışmalarını 23 tebliğ ile Selçuklu-Osmanlı alanındaki eserler izlemiştir ki bu sayı kongrede yakalanan %38,33'lük ağırlığı ve istikrarlı bir artışın ilk adımını temsil etmektedir (IV. Türk Tarih Kongresi, 2018).

III. Türk Tarih Kongresi'ni takip eden yıllarda Türk Tarih Tezi bilim camiasındaki etkisini yitirmeye devam etmiştir. 1948 yılında gerçekleştirilen IV. Türk Tarih Kongresi'nde, tarih tezi bağlamında verilen tek tebliğ, Afet İnan'ın *Türk Tarih Kurumu'nun 1943'den 1948'e Kadar Arkeoloji Çalışmaları Türkiye Tarihine Neler Kazandırmıştır* başlıklı bildirisidir. Tuncer Baykara'nın kaleme aldığı gibi, Tarihte Usul'ün 1950 yılı baskısı için yazdığı önsöz ile 1950'deki iktidar değişikliği arasında tarih araştırmacıları tarafından benzerlik görülmüş ve kendi kulvarlarında başlayan yeni bir dönemin ilk işareti olarak okunmuşlardır (Baykara, 1989, s. 33). Neticede bence, tarih alanındaki miladı biraz daha geriye, 1943 senesine çekmek mümkündür. Gerek protokol gerekse tebliğlerde konuşmacılar her ne kadar Türk Tarih Tezi'ne atıf yapmadan geçmeseler de; tarih anlayışlarının özünde bir değişim, bir dengelenme düşüncesi doğmaya başlamıştır. Öyle ki, III. Türk Tarih Kongresi, 1932'deki birinci ve 1937'deki ikinci kongrelere kıyasla

önemli bir kopuşu/dönüşümü simgelediği için Türk Tarih Tezi ve ortaya koyduğu tarih paradigması sonrası akademik tarihçiliğin ilk büyük tarih kongresi olarak ifade edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Can Tankut Esmen: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Can Tankut Esmen: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Esmen, C. T. (2024). Bir değişim süreci bağlamında Türk tarihyazımı ve III. Türk Tarih Kongresi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 483-499. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1432861>

Kaynakça

- Akbayrak, H. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarih yazımı*. Kitabevi Yayıncılık.
- Akıncı, A. (2013). *Türk İslam sentezinde tarih ve kimlik*. Ekin Basım Dağıtım.
- ATAM. (1997). *Atatürk'ün söylev demeçleri I-III*. Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Baykara, T. (1989). *Zeki Velidi Togan*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Copeaux, E. (2006). *Türk tarih tezinden Türk İslam sentezine*. İletişim Yayınları.
- Ersanlı, B. (2013). *İktidar ve tarih*. İletişim Yayınları.
- Esmen, C. T. (2021). *Tarihyazımında ideoloji ve pratikleri*. Yeni İnsan Yayınları.
- Esmen, C. T. (2016). *Tek parti dönemi tarihçiliğinde Avrupa Hunları*. Berikan Yayınları.

- Eyice, S. (1968). Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları Türk Tarihinin Ana Hatları. *Belleten*, 32(128), 509-526.
- Günaltay, Ş. (1938). Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi. *Belleten*, 2(7-8), 337-365.
- İğdemir, U. (1944). III. Türk Tarih Kongresi, *Belleten*, 8 (29), 1-4.
- İnalçık H., Yediyıldız, B. (2002) *Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları, I. Modern Tarihçiliğin Kurucuları*. [Bildiri Sunumu]. XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara.
- İnan, A. (2014). *Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (1971). Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında. *Belleten*, 35(140), 519-529.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2004). *Yaban*, İletişim Yayınları.
- Oral, M. (2006) *Türkiye'de romantik tarihçilik 1910-1940*. Asil Yayıncılık.
- Oral, M. (2015). *Türk ulusunun inşası ortak tarih söylemi*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Oral, M. (2017). Zeki Velidi Togan'ın Darülfünun'da istifasının nedenleri. Acar S. (Ed.), *Zeki Velidi Togan içinde* (s. 315-322). Akçağ Yayınları.
- Sönmez, Erdem. (2008). *Annales okulu ve Türkiye'de tarihyazımı*. Daktylos Yayınevi.
- Taştan, Yahya Kemal. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Ötüken Neşriyat.
- Toprak, Zafer. (2015). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve antropoloji*. Doğan Kitap.
- TTK. (2010). *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TTK. (2018). *IV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gazeteler

- Hasan Ali Yücel diyor ki. (1943. Kasım 16). *Cumhuriyet*.
- İlk Milli Tarih Kongresi Dün Açıldı. (1932. Temmuz 3). *Cumhuriyet*.
- Tarih Kongresi Dağıldı. (1943. Kasım 20). *Cumhuriyet*.
- Tarih Kongresinde İkinci Gün. (1932. Temmuz 4). *Cumhuriyet*.
- Tarih Kongresi Milli Şefin Huzur ile Bugün Ankara'da Toplanıyor. (1943. Kasım 15). *Cumhuriyet*.
- Zeki Velidi Bey İstifa Etti. (1932. Temmuz 14). *Cumhuriyet*.
- Zeki Velidi Bey Geldi. (1932. Temmuz 18). *Cumhuriyet*.

Yarın: Reşid Galip Beyin Zeki Beye Cevabı. (1932. Temmuz 19).
Cumhuriyet.

Extended Abstract

When we look at the historiography of the single-party period in the context of the relationship between politics and history, it is possible to say that, in addition to the textbooks written and the publishing activities carried out, the history congresses organized by the Turkish Historical Society also played a leading role. In this context, examined in the above study. Turkish History Congress III; It should be taken into account to make sense of the transition between the Atatürk and İnönü periods, which constitute the two legs of the single-party period. In this study, although descriptive language was used throughout the article and the history congress was depicted, it was also intended to underline the importance of the relevant organization in the context of change in historiography.

The Turkish History Congress III was examined in the study, focusing on the minutes published by the Historical Society and newspaper news of the period. At this point, first of all, the third History Congress was considered an event, and the media reflections of the events that took place before, during its opening, and at its closing were examined. In the following lines of the study, the messages given in the opening speeches of the congress are especially emphasized. The messages given by Hasan Ali Yücel, in his opening speech are one of the remarkable features of the congress, both in terms of their content and wide coverage in the press. Here, although Yücel declares his commitment to the Turkish history thesis; His message that he would be open to all kinds of criticism was a sign that the atmosphere in the congress would not be as sharp as in the first and second historical congresses. When looking at the subject distribution in the presented papers, which is a second issue mentioned in the study; Contrary to what was adopted in the first two congresses, the fact that there was a more intense Seljuk and Ottoman historiography coincides with the emphasis on change made by the Minister and the subsequent protocol speakers. This situation shows us that; Even though the speakers never pass without referring to the Turkish history thesis; The idea of a change and a balancing act has begun to emerge at the core of their understanding of history.

In the following part of the study, the course of the congress and the main discussions are presented and what was said in the papers is the most important part. Of the total 82 papers presented at the congress, slightly more than half, 43, were related to archeology and prehistory. The main reason for this situation is the quest to reveal the oldest ages of Turkish history and to strengthen the history thesis with studies in the fields of prehistory and anthropology, which was observed very intensely in the first two history congresses. However, when we look at the nature of the papers coming from the ancient and archeology discipline in question, it must be said that the

majority of them are texts that attempt to reduce the extreme aspects of the history thesis. In other words; It would be a big mistake to claim that the ancient historians who attended the congress were researchers who conducted science around the axis of history thesis.

If we go back to the field of history, it can be seen that among the remaining 39 papers, 21 papers point to a new field of historiography, even though only half of the papers were written on the axis of history thesis. Here, especially the rise of Seljuk and Ottoman historiography was decisive. In his opening speeches, Günaltay's mention of the relevant periods as among the glorious pages of Turkish history found its meaning in the notifications in question. Tayyip Gökbilgin, Osman Turan, Bekir Sıtkı Baykal, Mükrimin Halil Yinanç, Halil İnalçık, Ömer Lûtfi Barkan are among the names who gave the mentioned papers. These names would either take part in or influence the staff that dominated Turkish historiography, especially after the 1950s. At the opening of the congress,. Hamit Ongunsu pointed out exactly these historians with his definition of "young people who were apprentices yesterday and who speak from this rostrum as mature historians today." In the context of reflecting on the change pointed out in our study, it is not possible to come across similar papers in the first two history congresses, both in terms of content, method, and approach.

When a holistic look at the nature of the Turkish History Congress III is carried out, it would not be wrong to reach the following conclusions. With the history congress in question, the Turkish history thesis took its place on the stage for the last time. Subsequently, it can be said that the dominance of ancient studies at the congress gave us, those who study historiography, the opportunity to describe the 30s-40s as a golden age for ancient historiography and archeology studies in Turkey. The Turkish History Congress IV which was held in Ankara on 10-14 November 1948 also had a similar picture, where 30 of the 60 papers presented to the audience came from the fields of antiquity and archaeology. However, it should be noted that the papers in question are mainly about Greek and Roman history/archaeology. In the years following the Turkish History Congress IV held in 1948, the Turkish history thesis continued to lose its influence in the scientific community. Although it is possible to consider the paradigm shift in Turkish historiography with the change of power in Turkey in 1950 and the end of single-party rule, in our opinion, it is possible to push the milestone in the field of historiography a little further back, to 1943. The most important conclusion of the study is that the congress is the first major history congress of academic historiography after the Turkish History Thesis and the history paradigm it put forward, as it symbolizes a significant break/transformation compared to the First Congress in 1932 and the Second Congress in 1937.